

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ESTERHÁZY PÉTER
REGÉNYE

*Sütő
András*

HUBAY MIKLÓS
KERTÉSZ IMRE
KUKORELLY ENDRE
MÁRTON LÁSZLÓ
SZABÓ MAGDA
TANDORI DEZSÓ
NAPLÓIBÓL

FODOR ANDRÁS
ILLYÉS GYULA
MÁRAI SÁNDOR
SÜTŐ ANDRÁS
NAPLÓIRÓL

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM 1991/8

alföld

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM — 1991. AUGUSZTUS

Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása (regény, 2. rész) 3

*

Kertész Imre: Gályanapló (1982-ből) 10
Hubay Miklós: Naplótöredékek 18
Szabó Magda: Előszó egy előszóhoz 25
Tandori Dezső: Lóversenypályáim emlékezete I. 28
Tillmann J. A.: A DIN A—4-es kifutópályák 38
Borbély Szilárd: A történet (1987. november — 1991. április) 42
Kukorelly Endre: Nem lehet, mivel lehetetlen (Hazai szakaszok) 47
Németh Gábor: Aegynapló (1991. május 28.) 55
Márton László: Nyugat-Lobeda, múlt idő (1982. november—december) 62

*

Pomogáts Béla: Magánbeszéd közügyben
(Az újabb magyar naplóirodalom hagyományaiából) 71
Simon Zoltán: Márai naplója 74
Tamás Attila: Széljegyzetek Illyés „naplójegyzetei”-hez 77
Nagy Sz. Péter: Az ihlet ára (Vas István: Azután) 81
Görömbei András: Tűnődés Sütő András naplójegyzeteinek
olvasása közben — kitérőkkel 83
Nagy Miklós: Fodor András: A Kollégium (Napló, 1947—1950) 90
Valuch Tibor: Szalonpótló (A Napló 1977—1982) 94

képek

Pattantyús József írói karikatúrái

is adhat némi vígaszt és igazolást: Dr. Mircea Iosifescu atomfizikus írása, aki a vatráások imént idézett jelszavaira azt nyilatkozta, hogy akasszák fel őt is, mert ugyanaz a véleménye — „a románok és magyarok közötti barátságról és tiszteletéről... a szabadságról az anyanyelv mindennapi használatában és az oktatás valamennyi fokán” — mint azoknak, akiket föl akarnak akasztani, s „Mivel tisztelet és becsület olyan emberek mellett meghalni, akik azért harcolnak, hogy méltóképpen foglalhassuk el a helyüket Európában.” Sütő András naplója, mint minden egyéb írása is, a humánium védelmében szól, egyéni kiszolgáltatottságát is közössége, az erdélyi magyarság kiszolgáltatottsága, pusztítása elleni tiltakozásképpen örökíti meg. Egyéni és közösségi sors szétválaszthatatlanul egybefonódik benne. (*Romániai Magyar Szó*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Fodor András: A Kollégium

NAPLÓ, 1947—1950

Fodor András könyvében összefonódik egy közösség története egy individuuméval. A közösség, az intézmény: az 1947 ősztől (tehát a napló kezdetétől) már voltaképp halálra ítélt Eötvös Kollégium, az egyén maga a szerző, akinek önéletrajzát kibonthatjuk a naplójegyzetekből.

Amikor Fodor „gólya” magyar—orosz szakosként megkezdte első egyetemi évét, a miniszterségről lemondott Keresztury Dezső az igazgató, s úgy látszik, hogy az ő politikai súlya tartósan biztosítani tudja az értékes kollégiumi hagyományok fennmaradását. A tanárok, fölvételiztetők sorában ott vannak a szakma büszkeségei: Gáldi László, Gyergyai Albert, Hadrovics László, Kosáry Domonkos, Ligeti Lajos, Ország László, Pais Dezső s a másik „Dezső”, akit nemcsak a magyar szakosok szeretnek és tisztelnek. Megérkezik Fülep Lajos, beköltözik kollégiumi lakásába, pár hónap múlva már ő a naplóíró első számú nevelője, Illyés meg Kodály mellett legfőbb példaképe is. Nem könnyű Illyés Gyula színe elé kerülni, ám a népi írók híveit mágnesként gyűjti össze a kollégiumból a Válasz szerkesztősége. A legendás özvegy, Sárköziné asztalánál egymásra találnak a felsőbb évfolyamok literátorai (Fazekas László, Major Jenő például), s a már versközlésig, recenziók megjelentetéséig eljutott „golyák”, golyafélék, köztük a szerző majdani legjobb barátai: Domokos Mátyás meg Lator László. E népi íróktól ihletett közösséggel (a „narodnyikokkal”, amint a kollégista szleng nevezte őket) álltak szemben a „progresszívek” — magyarul a kommunista pártcsoport, s a velük konzultáló baloldali volt kollégisták. A tehetségek persze erről az oldalról sem hiányoztak! Elég, ha Kardos (Pándi) Pál, Lakatos Imre fizikus, vagy a már „öreg” Király István, Szabó Árpád nevét említjük.

Voltak a progresszívek programjában tetszetős pontok (nagyobb önkormányzat, a szociális összetétel megváltoztatása), azonban 1948 nyarára nyilvánvalóvá lett, hogy ezek bevezetése elsősorban a pártirányítás valóra váltását szolgálja; mivel Keresztury ezt nem kívánta támogatni, 11 kollégistával

együtt távoznia kellett. A folyamatot nagyrészt magam is átéltem, hiszen kollégiumi tagságom ekkor szűnt meg — de nem politikai okokból. Tanúsíthatom, hogy Fodor András hű megfigyelője az eseményeknek, noha gólyasága e szakaszon még nem engedett szélesebb látókört számára.

Két dátum mered most elénk: 48 júliusa, ekkor megkezdődik Lutter Tibor igazgatósága s 50. augusztus 22., amikor a Kollégium (tán hitelesebb itt a 45 után is használt latinus alak: Collégium) egyszerű diákszallóvá lesz, Eötvös nevét is letéve. A köztük lepergett két esztendő krónikáját eddig senki sem írta meg: röviden szólt róluk Keresztury Dezső esszéje a *Valóságban* (1989. 3. szám), balladás hangon, kiemelve-sejtetve ábrázolt a *Ménesi út* című önéletrajzias regény, Szász Imre munkája (1985).

Pedig ez a periódus nemcsak sivár, minden tekintetben leverő, hanem igen tanulságos is. Azt mutatja, hogy a gyors hatalomátvétel mámorában az erőszak, megfélemlítés, gátlástalan hazudozás, a tények kicsavarása lavinaszerű gyorsasággal növekszik. 1949 tavaszán Lator László még elszavalhatja absztraktnak, pesszimistának bélyegzett költeményeit, s ugyanez a kollégiumi est dobogót ad Fodornak — noha bírálója nyomban kispolgáriságról, naturalizmusról ejt szót. Lutter igazgató, Milton majdani monográfusa, a jólképzett anglista egyidejűleg rövidfilmeket hoz a British Counciltől, le is vetítetteti őket.

Vezérszavakban a következő 5—6 hónap nagypolitikai újdonságai: áprilisban a NATO megalakulása, májusban a minden a pártpluralizmust megszüntető hazai választás, augusztusban az alkotmány, szeptemberben a Rajk-per. „A Rajk-ellenes vádirat mélységesen elítéli a NEKOSZ-t, az onnét szétrebbentett káderek egy részét az Eötvösbe vezénylik, feltűnnek ismeretlen, felvételi vizsga nélkül bekerült hallgatók” (331.).

A volt Győrffysták tehát Rajk László miatt retteghetnek, ám a kollégium régebbi bolsevikjei s a velük rokonszenvezők sincsenek biztonságban. Alkalmadtán vádolhatók cionizmussal (pl. Kardos-Pándi), arisztokratizmussal, szakmai góggal (Miklós Pál, Bodnár György), Lutter kitűnő angolsága kozmopolitizmus gyanús, amellet Lukács Györgyöt is követte.... Nincs rendben a származásuk sem; 49 február óta a magyar Politbúró előírja a szülőik kategorizálását, márpedig az eötvösista progresszívek, élükön az igazgatóval többségükben értelmiségi vagy kispolgári környezetből jöttek. E tekintetben kétségtelen az „ejtőernyős” népi kollégisták előnye!

Az eredmény lesújtó. A két érdekcsoport egymással versengve igazolja 100%-os (ha kell 150%-os) politikai megbízhatóságát. Kardos-Pándi már nem pusztán szigorú irodalmi ítésze Lator Lászlónak, hanem eltávolítását követeli a 49. szeptember 30-ai népgyűlésen (mindez s a hasonlók föllelhetők Szász Imre i. m. függelékében). Bűnös dolognak számít a lemondásra kényszerített Hankiss Elemér nyugati tájékozódása: éppen Lutter jelenti róla a minisztériumak: „Portugál folyóiratba írt cikket. Önként belátta, hogy a kollégiumba nem való.” A felelem s a téveszmék hálójában már csak Zsdánovot meri követni a Bartók-estre összesereglett, mindkét klikket képviselő gárda: „József Attila proletár álláspontot tükröz, Bartók nem. József Attila használható, Bartók nem. (...) a tömegek füttyülnek az ilyen zenére” (345.) Zoltai Dénes, a sarokba szorított előadó, föl kell hogy adja a harcot. Utolsó ecsetvonás a képhez: az említetteken kívül további tizenöt kollégistát zárnak ki ezen az őszön az inkvizíciós hangulatú taggyűlések. Számottevő részükből később majd

akadémikus, egyetemi tanár, nagydoktor, illetőleg József Attila-díjas költő és kritikus lesz, négyen emigrálnak. Ez a teljesen eltorzult, bomocskolódott közösség már pusztán nevében Eötvös Kollégium.

Mindez fölveti a felelősség kérdését. Hegeli módon a sztálinista—rákosista korszakkal érvelhetünk, amelynek elve összeférhetetlen a szabad bírálatot, szabad kutatást, elitképzést hirdető főiskolával. Velejében így fogalmaz '89-ben Bodnár György, s ezt a véleményét közzé is teszi Fodor András naplója záró részében (460—462.) Erre rávágthatjuk, hogy ama bizonyos szellem nemcsak 1950-ben, hanem mindenkor rászorult a tudatos végrehajtókra, akiket Hegel nyomán Lukács György „világtörténelmi egyén”-eknek címez. S vajon nem Révai József, majd egy lépcsőfokkal alább Lutter Tibor töltötte be ezt a történelmi szerepet — esetleg hozzájuk számítva még a progresszívek csoportját?

Bodnár György tagadja a „nagyok” felelősségét. Úgy emlékszik, hogy a mindenható PB-tag és miniszter valmikor 53 előtt a tanácsstalanság gesztusával kérdezte tőle: „(...) nem lehetett volna megmenteni az Eötvös Kollégiumot?” (462) Ártatlannak vallja a levélíró a hajdani direktort szintén: „Lutter Tibor is a Kollégium megmentéséért taktikázott.” (uo) Végül Mihályi Gábor, az MKP, később MDP frakció egykori aktív embere is kijelentette — Keresztury Dezső szerint (vö. Valóság 1989. i. cikk) — „meg akartuk menteni a Kollégiumot.”

Mindez a legjobb esetben is szócsavarás, tételcsúsztatás. Való igaz, hogy Lutter Tibor igazgatásának kezdetén az „új”, a „megtisztított”, a marxizmus meg a párt hegemoniáját elfogadó Eötvös némely vonatkozásban méghasonlított az eredetihez. Számos tanár — a Diárium említi is őket — magasra emelte a mércét, magmaradtak még egyes „polgári” oktatók (mindenekelőtt a legendás és bölcs Gyergyai úr), a mozgalmárkodás alól ki is lehetett bújni. A föld azonban remegett, rázkódott már '48 végén: gyanús volt a kizártakkal történő érintkezése, gyanúsak Lator dekadens versei, nemsokára hibának számított a Lator-félékkel való barátkozás. Mindez a kölcsönös bizalom a legalább szűk körben érvényesülő szólásszabadság, írói őszinteség megsértése. Az ilyen elemi veszteségért nem nyújthat kárpótlást egy-egy igényes tanár, a nagyrészt megőrzött becsületes munkaerőcs! Később 1949 tavaszán a kollégiumi közösség már nem hajó, de hajóroncs. Gyorsan nyilvánvaló lesz, hogy nem állja a viharokat, fenntartani csupán szűk egyéni szempontból érdemes. Ideig-óráig lakást (tágas igazgatói rezidenciát), presztízst, kisebb-nagyobb tisztséget stb. ad.

Lutter meg a pártcsoport így a saját érdekeit, illetve önnön megalkuvó intézményi elképzeléseit törekedett „megmenteni” (ha már a kétes hitelű szóhoz ragaszkodni kívánunk). Könnyű lenne ezt más oldalról is igazolni. Lutter Tibor pályája a következő 5—6 esztendőben többször is felvillantja a kíméletlen törtetés áruló jeleit, ám nem ide tartozik ennek bemutatása.

Ami pedig Révai József szerepét illeti: végelemzésben lehet, hogy hosszabb-rövidebb ideig fönn akart tartani holmi megcsonkított, részben sztálinizált, részben konzervált Eötvöst. Az utolsó valódi igazgató már többször idézett esszéje alapján valószínűnek tarthatunk ilyesmit. No de hihető-e az, a megszüntetést kimondó határozatról nem tudott, kivált, hogy ném is értett egyet vele? (Gondoljunk Bodnár György levelére). Igaz, 1950 augusztusában nem az övé a vallás- és közoktatási tárca, hanem Darvas Józsefé, csakhogy

Révai magasan Darvas felett áll mint PB-tag, továbbá Rákosi Máttyás legszűkebb körének osztályosa. Így véltlennek pusztán akkor mondhatjuk Révait, ha képzeletünket, legendatarentő kedvünket szabadjára engedjük.

3

A naplószerzőből hiányzik a zárkózottság, szenvedélyesen kíváncsi az Eötvös, a bölcsészkar akkori mikrotársadalmára. Hogy ez a jellemvonás lírájának egyértelműen használ-e, azt már Fülep professzor kétségbe vonja, ám föltétlenül emeli diáriumát, fontos történelmi forrássá teszi azt. Megismerhetjük belőle 1945—1950 bölcsészkedő (sőt általában: írogató, egyetemistáskodó) huszonevéseinek lelkivilágát. A Somogy megyei gólya minden fogékonysága ellenére sem tud — már kezdetben sem — szót érteni a Ménesi úti baloldaliakkal. Ösztönösen érzi, hogy amazok idegenkednek a falusi Magyarországtól, a népművészettől, Illyés körétől, és a paraszti jövődőt is pártklisékben képzelik el. (Részben ebből fakad Déry személye s regényei iránti bizalmatlansága.) Nem kedveli a szaktudományi Olimpuszról az „emberkékre” fölényesen letekintő tudóstípust, amelyet szemében a fölvételiztető Ligeti Lajos, később a filozófus Szigeti József testesít meg. A hasonló politikai gondolkodás, irodalmi alapállás köti össze a Válasz gárdájával, több Eötvös és NÉKOSZ-taggal, poétával (Fazekas László, Kormos István, Lator László távolabbról Pilinszky János) meg tanulmány szerzővel, bírálóval (Major Jenő, Domokos Máttyás). Az összekötő szálak mégsem egyforma erősek. „Major, Fazekas, Pilinszky eszmecseréjéből mindenestre kiderül, hogy fiatalabb vagyok náluk, nem vagyok annyira beszorítva a reménytelenségbe (...) Van bennük valami nagy kiábrándultság, ostromélmény vagy más lelki súly, ami belőlem hiányzik.” (213. — '49 januárjából). Bár más helyen is szó esik e fölismerésről, Fodor András mégsem tudott meggyőzni arról, hogy itt évjáratok, életkorok különbségéről beszélhetünk elsősorban vagy kirekesztően. A felsoroltak csakugyan legalább 5 esztendővel idősebbek, ám maga a diárium is tanúsítja, hogy az „öregedő” kollégista pártonkívüliek soraiban szintén akadt derűsebb felfogású. Másfelől a gólyák, félgólyák soraiba is behatolt az életérzéssé izmosodó elkeseredés: Lator László napjainkban is elismeri, hogy akkori, eleve meg nem jelenésre ítélt verseit a legfeketébb pesszimizmus jellemezte.

Tán nem annyira a korosztályok, mint inkább a fölnevelő társadalmi környezet eltérése a perdöntő. Azt sugallják önnön oktatói emlékeim is, hogy '50—53-ban a pesti bölcsészkaron a parasztlányok, parasztfiúk több flegmával, szívósabb akasztófahumorról álltak az idők ostromát, mint a polgári sarjak. (Itt persze egyet-mást megmagyarázhat a már említett származás szerint osztályozó káderpolitika; egyet-mást, korántsem mindent.)

Fodor Andrászt élteti a falusi közösség, a Somogyban élő majdani feleség közelsége meg a bálványozott balatonvidéki táj: könyvének legszebb lapjai közé számíthatjuk a hazavezető utak, meghitt találkozások, családi beszélgetések, falusi mulatságok leírását. Megannyi idill ez, noha komor árnyat vet rájuk a növekvő embertelenség. (Csak az hiányzik, hogy az édesanya arcképe hitelesebben, plasztikusabban álljon előttünk). Három év alatt Budapesten is életbizalmat adó baráti gyűrű kovácsolódik a fiatal költő köré: a már említettekén kívül Fülep Lajos is ide tartozik, az angol zenebíráló, Colin Mason pedig afféle „levelező tag”.

Az már a csonka '50-es év nyomán is világos a kollégisták nagy része előtt, beleértve a párttagokat, hogy a marxizmusról már szó sincs, a pártvonal lett a bálvány, az egyetemi diákszervezetek pedig a szemforgatás, korlátoltság melegágyai. (445.) A pártfrakció nem is egy kiábrándult embere keresné most már a kapcsolatot Fodorékkal, de be kell látniok, hogy köti őket politikai tisztségük s a pártfegyelem. Két esetben ezek a volt kollégisták Tótfalusiként meg is írják 40 esztendő múltán a „maguk mentség”-ét, s a naplózó be is olvastja őket kiegészítésként, a saját szövegébe. Jobb helyük lett volna holmi függelékben, mivel a diárium elsősorban egyetlen, meghatározott személyiség megnyilatkozási formája, nem dokumentumgyűjtemény.

Korábban számos bíráló gyanakodott arra, hogy a följegyzések nem a szerző hajdani álláspontját, meglátásait tükrözik, hanem idomultak a megjelenés időpontjához. A magam részéről nem érthetek egyet ezzel, hiszen a szövegek nagyon sok helye félreérthetetlen életkori sajátosságokat mutat: ott lüktet bennük a fiatalkor kiforratlansága meg naivitása éppúgy, mint életkedve és a türelmetlensége. Olykor csalóka benyomások, elsietett ítéletek még egy érett literátor naplójában sem tilosak, s kiváltképp érthetők húszéves fejjel, gyorsan változó, kiszámíthatatlan időkben. Ha a diárium nem viseli magán az adott nap, az akkori lelkiállapot bélyegét, akkor már szakított műfajával, áthajlott az emlékiratba. Egészében véve persze nem vádolható Fodor András efféle szakítással, ám egyes szereplők leveleinek közlése, a zárójeles kitekintések, módosítások-enyhítések mégsem illenek ide, zavarják az olvasót. Hiszen — ismételjük — a napló a friss benyomások gyűjteménye, nem a távlatból meghozott ítéleteké! (*Magvető*)

NAGY MIKLÓS

Szalompótló

A NAPLÓ 1977—1982

Arra a kérdésre, hogy milyen is volt valójában a mögöttünk hagyott korszak szellemi—kulturális élete, ma általában kétféle választ szokás adni. Az egyik vélekedés szerint a monolitikus berendezkedés — természeténél fogva — mindenféle mozgást megakadályozott, az állami ideológiától eltérő kezdeményezéseket, kísérletezéseket határozottan tiltotta és szigorúan büntette. A másik beállítás pedig az elmúlt másfél-két évtized minden értékteremtő törekvése mögött az ellenzékiség, a marginalitás szervező erejét véli felfedezni. Mindkét — erősen leegyszerűsítő — szemlélet politikai okokra vezethető vissza. Azok, akik manapság állandóan a cselekvés és az alkotás lehetetlenségét emlegetik, saját korábbi tehetetlenségüket és a rendszerrel szembeni lojalitásukat próbálják megmagyarázni. Az évtizedes múltra visszatekintő, harcos ellenzékiség mítoszának építgetői pedig elsősorban politikai legitimációjuk hiányosságait szeretnék pótolni.

A valóságban azonban a kultúrpolitika differenciáltabb volt, az underground akciók és az ellenzéki kezdeményezések viszont meglehetősen kicsi és zárt értelmiségi köröket értek el. Többek között ez a magyarázata annak, hogyan